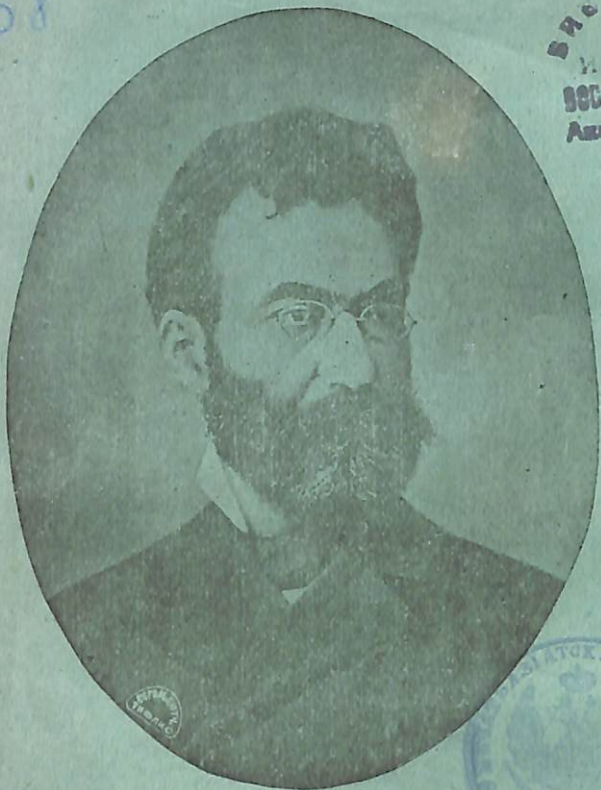

1913 № 2130.

БИБЛИОТЕКА
ИНСТИТУТА
ОСТОРОЖЕДИИ
Академии Наук
СССР

М. П. 1913

Բ Ա Ֆ Ֆ Ի

ԿԱԶՄԵՑ ԱՐՏԷՄ (ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ) ԵՍԱՅԵԱՆ

arm
6168

6 NOV 2011

ԱՐՏԻՄ (ՅԱՐՈՒԹՅՈՒՆ) ԵՐԱՆԵԱՆ

391.99.092 ըստ
58

ИНСТИТУТ
ВОСТОЧНОЕЗНАН
Академии Наук
СССР

Ր Ա Ֆ Ֆ Ի

ՆՐԱ ԿԵԱՆՔԸ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹՅՈՒՆԸ

(Համառոտ հանրամատչելի տեսարկին)

Սրկբոդ պապգրութին

Թ Ի Յ Լ Ի Ս

Տպարան «ԷՊՕԽԱ» Մուգեյսկի պեր. № 8
1913

71.373

R *W* *Q* *Q* *t*

59500.66

ընդունակ և սրամիտ է, մտածում է ուղարկել Թիֆլիս, աւելի մեծ ուսում ստանալու, որ գայ և իրան պէտք գայ առևտրական գործերում:

1852 թվին նա ուղարկում է փոքրիկ Յակոբին Թիֆլիս քաղաքը և յանձնում Բէլախեանց ազգանունով մի ուսուցչի մասնաւոր ուսումնարանը: Այստեղ էլ Բաֆֆին իր լաւ վարք ու բարքի և ընդունակութեան շնորհիւ շատերի[»] ուշադրութիւնը գրաւում է. ուստի յետոյ Յակոբին տալիս են գիմնազիա: Նա մեծ ջանասիրութեամբ շարունակում է ուսանել, միևնոյն ժամանակ հետաքրքրւելով զանազան կլասիկ հեղինակներով: Օրինակ նա շատ էր գրաւված Հոմերոսի Իլիականով ու Ոդիսականով, Օվիդիոսի և Վիրգիլիոսի գրվածքներով, և յետազաններում ուսումնասիրում էր Ժօրժ-Զանդի, Էօթէն-Սիւրի, Ալ. Դիւմայի, Հիւգօյի և ուրիշների գրվածքները:

Բայց հայրը լինելով ծեր վաճառական և նուիրված իր գործին, 1857 թվին Յակոբին հանում է գիմնազիայի 5-րդ դասարանից և տանում է գիւղ ու ստիպում վա-

ճառականութեամբ զբաղվել և իրան օգնել: Սակայն երիտասարդ Յակոբի մէջ եղած ձգտումը դէպի ուսումը և կրթութիւնը հանգիստ չեն տալիս նրան: Վաճառականական չոր ու ցամաք հաշիւները, առևտուրի պարտաւորական ձևերը[»] սնունդ չեն մատակարարում նրա շրջահայեաց ու բեղմնաւոր ուղեղին: Նա իր համար մի փոքրիկ գրադարան է կազմում և սկսում ուսումնասիրել եղած գրքերը: Փոքր ինչ յետոյ նա թողնելով վաճառականութիւնը, սկսում է ճանապարհորդել Թիւրքիայի և Պարսկաստանի զանազան գաւառներում — Վան, Տարօն, Մուշ, Դիլան, Խօյ, Ուրմի, Թաւրիզ և այլն... հետաքրքրւելով և ուսումնասիրելով պատմական նշանակութիւն ունեցող տեղերն ու մնացորդները: Նւ իգուր չէ անցնում այս առաջին ճանապարհորդութիւնը: Նա հրատարակում է իր տպաւորութիւնները 1860 թ. «Հիւսիսափայլում» Աղթամարայ վանք վերնագրով, որը մի իրական նկարագրութիւն է թէ տեղի և թէ հոգևորականութեան նիստ ու կացի: Սա թէև մի յաջող գրվածք չէ, բայց այնուամենայնիւ

իր մէջ արտացոլեցնում է սկսնակ գրողի ապագայ փառաւոր գործունէութեան սկիզբը:

Ապանա շարունակ հետաքրքրվում է օտար գրականութեամբ, կարդում է ու զարգանում: Հետզհետէ սկսում է աշխատակցել ժամանակի հայոց թերթերին, թագցնելով իսկական ազգանունը և ստորագրելով «Րաֆֆի» ու «Մելիքզադէ» ծածկանուններով: Զանազան աննպատ, ծանր համաճանքները հարկադրում են Րաֆֆուն նորից վաճառականութեամբ զբաղվել: Ապա ուսուցչութիւն է անում Վերին ազուլիսում, Թաւրիզում, Թիֆլիսում և այլ տեղերում: Միևնոյն ժամանակ չքաւորութիւնը ստուերի նման հետևում էր երիտասարդ ուսուցչին և գրողին, և մի ժամանակ էլ այն աստիճան, որ Րաֆֆին ստիպված է լինում իր կոչումից ստոր պաշտօն յանձն առնել:

Ենչո՞ւ թագցնեմ, պատմում է Րաֆֆին իր բարեկամ ծանօթ պ. Ա. Աւթանդիլեանցին, — ես այն աստիճան հացի կարօտ մնացի թիֆլիսում, որ օրվայ կարիքն ինձ ստիպեց մի հասարակ գործակատարի պաշտօն ընդունել մի մագազինում, այն էլ ոչ թէ

իսկական գործակատարի, այլ պարզապէս մի դուքանչու աշակերտի պաշտօն, մի չընչին ռոճիկով: Օրվայ հացս գտնելու համար յանձն առայ այդ ստորութիւնը...: Մագազինում պատրաստի հագուստներ էինք վաճառում. ես շորերը հագցնում էի յաճախորդներին, քղանցքներից բռնելով, քաշքշելով յարմարացնում էի և սուտ գովաբանութիւններ էի անում, որ մուշտարուն ձեռիցս չը փախցնեմ: Մի անգամ մի երիտասարդ ծանօթի միջանի իրեղէններ նիսիա էի վաճառել. այդ օրը քիչ էր մընում որ ինձ մագազինից դուրս վռնդէին: Ախ, ի՞նչ զգուելի պաշտօն էր այդ և որքան անտանելի...»: Այնուհետև, երբ նա ծանօթանում է Գրիգոր Արծրունու հետ նրա գրութիւնը փոքր ինչ բարւոքվում է:

Րաֆֆիի մաքի առաջադիմութեան զարկ է տալիս Արծրունին — ժամանակակից յայտնի հրապարակախօսը և գործիչը: Ինչպէս ինքը՝ Գրիգոր Արծրունին ասում է, 1871 թուին նոր էր իրաւունք ստացել «Մշակ» անունով թերթ հրատարակելու, երբ Սենեքերիմ Արծրունու միջնորդութեամբ ծանօ-

Թանուժ է Բաֆֆու հետ, որը հենց առաջին անգամից լաւ տպաւորութիւն է թողնում նրա վրայ: Ապա սա՝ Արծրունին՝ հրաւիրում է Բաֆֆուն աշխատակցելու իր թերթին: Այս ժամանակից սկսած մինչև 1885 թուականը Բաֆֆին «Մելիքզադէ» և «Բաֆֆ» անուններով մասնակցում է «Մշակին», միաժամանակ աշխատակցելով «Աղբիւրին» ապա «Արձագանքին», «Փորձին», տալով վիպական, ճանապարհորդական, նկարագրական ու հրապարակախօսական յօդուածներ:

1874 թուին Անդրէաս Յովհաննիսեանց եպիսկոպոսը՝ նշանակվելով Ատրպատականի թեմակալ առաջնորդ, սկսում է ուշադրութիւնը կենտրոնացնել Թաւրիզի հայոց թեմական դպրոցի վրայ, նրա կրթական ծրագիրը ընդլայնելով ու ճոխացնելով: Հրաւիրում է նոր ուսուցիչներ, ի միջի այլոց և Բաֆֆիին: Հենց ուսուցչութեան ասպարէզում նա սկսում է եռանդուն գործունէութիւն ցոյց տալ, նոր սերնդին կրթել ազնիւ ոգով, նորանոր իդէալներ ներշնչել: Այդ ժիր, գաղափարական ուսուցիչը, չը

հայելով որ ցերեկային դպրոցական աշխատանքներից յոգնած էր լինում, այնուամենայնիւ գիշերները անխոնջ աշխատում էր գրելով ու հեղինակելով: Աստիճանաբար խաւարամիտ մարդկանցից կազմվեց նրան ընդմիջութիւն լէզէօն, որ ամեն կերպ սկսեց հալածել նրան, և վերջ ի վերջոյ յաղթանակը տարաւ, հեռացնելով Բաֆֆիին ուսուցչութեան պաշտօնից: Անողոր ճակատագրից գրողների համար սահմանած տրկարութիւնը—կրճացաւ՝ վաղաժամ երեւան է գալիս նրա օրգանիզմի մէջ և սկսում մաշել:—«Թէև իմ կուրծքս իմ գերեզման իջնելու սանդուխքներն է պատրաստում, ասում է նա իր վերոյիշեալ ընկերակցին,—բայց ինձ թւում է, որ դեռ միքանի տարիներ էլ կ'ապրեմ: Ինձանում արդէն մտածին ու միտ է դարձել գրելը՝ որ իմ առողջութիւնն աւելի է խախտում, բայց ես չեմ հարող իմ միանգամ սկսածը բաց թողնել: Մեր նոր սերունդն ընթերցանութեան գրեթէ չ'ունի, ասում է նա.—անցել է «Երազան» և «Պղնձէ քաղաքի» ու դրանց նման գրքերով պարապելու ժամանակը. ես

մեր նոր սերնդին ուշագրաւ ու միտք մշակող նոր վէպեր, նոր պատմական վէպեր պէտք է տամ, որքան էլ կը ներեն իմ ոյժերը, թող աւելի բարձր գրվածքները, բարձր վէպերը գրեն նրանք, որոնք աւելի բարձր ուսում են ստացել...»:

Համաշխարհային գրականութեան պատմութիւններէ շերտում անշեղ կերպով սկզբից մինչև վերջ առաջ է գնում այն դառն իրականութեան պատմութիւնը, — որ բոլոր ազգերի մէջ ամեն մի բեղմնաւոր նոր գրողի դէմ դուրս են գալիս գրական ոխերիմ հակառակորդներ, որոնք բար են զլորում նոր տաղանդի առաջ, բամբասում նրան, հալածում, ուզենալով տապալել, մեռցնել նորածիլ տաղանդը և հեռացնել ասպարէզից: Բաֆֆին էլ ենթարկվել է նոյն դրութեան, նա էլ ունեցել է հակառակորդների լէգէօններ թէ տգէտ և թէ կրթված հայ խաւերի մէջ: Բաւական է առաջ բերել հենց իր խօսքերը, որ ասել է պ. Ա. Աւթանդիլեանցին և ընթերցողը կը պատկերացնի երիտասարդ գրող Բաֆֆիի սկզբնական շրջանները. — «Ես այժմ համոզվեցի, որ մեր

երկիրը բնաւ յարմարութիւն չունի գրական գոծիչի և ուսուցչի համար: Զը կայ լաւ շրջան, չը կան կրթիչ և հրահանգիչ հաստատութիւններ, որոնցից մարդս կարողանար օգտվել: Ոչինչ չը կայ նպաստող լաւ տրամադրութիւնն էլ, ինչպէս գիտէք, այստեղ շատ սակաւ կարող է լինել, Երբ ես մտքով խորասուզված եմ լինում մի բան գրելու համար, յանկարծ տեսնում էք, հանգիստս վրդովելով, կտրեցին մտածութեանս թելը, որին այլ ևս չեմ կարող վերադառնալ և նա յաւիտեան կորաւ ինձ համար: Հարկաւոր է լինում մի աշտոյ դէպք, որից ես նոր ի նորոյ ոգևորվեմ, բայց դրա փոխարէն առաջ է գալիս մի թշուառ երևոյթ, մի խայտառակ դէպք կամ մի զրգովելի գործ: Ոչ մի դէպքում հանգիստ չեմ գտնում: Ինչ թշուառ եմ ես... Այդպէս է զրած իմ բաղտումս:

Բաֆֆիի ժամանակ հայոց գրականութիւնը դեռ նոր էր սկսել թողնել դարևոր սխօլաստիկ ոգին, կրօնական վերացական անհեթեթ գաղափարները, դաւանաբանական ջրալի ու անպէտք վիճաբանութիւն-

տիպերը, որոնք մեզանում դժբախտապէս
չը կան, բայց որոնց գոյութիւնը ցանկալի
է մեր մէջ»...:

Րաֆֆին գործում է գրականական և
հասարակական ասպարէզում ամբողջ երե-
սուն տարի, անընդհատ աշխատելով մայրենի
գրականութեան ու լեզուի, ազգային շահե-
րի ու առաջադիմութեան համար. շարու-
նակ մտրակելով ինտելիգենցիայի անգոր-
ծութիւնը, երիտասարդութեան դատարկու-
թիւնը, հոգևորականութեան գայթակղե-
ցուցիչ յետադիմութիւնը ու անտեղութիւ-
նը, և զրիչը ձեռին հարթում է նոր ճանա-
պարհ՝ առաջադիմութեան ճանապարհ, վէ-
պերի տիպերով և հերոսներով ցոյց տալով
իսկական գործիչ լինելու պատկերը և ազ-
գային ինքնագիտակցութեան անհրաժեշ-
տութիւնը...

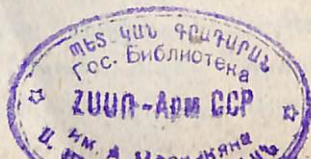
Ահա Րաֆֆու գրվածքների տենդեն-
ցիան, ահա Րաֆֆու գործունէութեան մեծ
նշանակութիւնը:

Րաֆֆին կնքեց իր մահկանացուն
1888 թ. Ապրիլի 24-ին, ի մեծ ցաւ և կո-
րուստ հայոց աղքատ գրականութեան. հայ

ազգը յանձին Րաֆֆիի՝ զրկվեց իր առաջ-
նակարգ, տաղանդաւոր վիպագրողից, հայ
մամուլը ողբաց իր կորուստը, հառաչեց,
թերթերում գրվեցան նեկրոլոգներ, ճշու-
ճուն դամբանականներ: Հայ ժողովուր-
դը իր մեծ սուգը ցոյց տալու համար պը-
սակներով զարդարեց մեծ գրողի սգակառ-
քը և յուզարկաւորութեանը հետեւեց մինչև
հանգստարան: Հայ հարուստը, որ նրա կեն-
դանութեան ժամանակ չէր ուզում ճանաչել
նրան, որ մի գուցէ նրա գրվածքների հը-
րատարակութեան համար փող ծախսէ, նրա
մահվան ժամանակ գլխիկոր հետևում էր
սգակառքին:

Եւ եթէ Րաֆֆին այն ժամին մի ըո-
պէ կենդանանար, գլուխը դադաղի միջից
վեր բարձրացնէր, սաստիկ կը զարմանար,
տեսնելով, որ իր համակրողների թիւը
տասնապատկվել է և նոյն իսկ թշնամի-
ներն էլ են գլխիկոր հետևում սգահանդէ-
սին և կ'ասէր. «Կենդանի ժամանակս չէիք
ուզում ինձ ճանաչել, քաղցած ժամանակս
մի կտոր հաց անգամ չը տվիք, որ ստիպ-
ված եղայ բազաղի պրիկաշիկ դառնալ.

«Սալբի», «Զահրումար», «Թաթոսներ», «Մի-
նը այսպէս, միւսն այնպէս», «Մի թերթ
աբեղայի յիշատակարանից», «Հայ կինը և
հայ երիտասարդութիւնը», «Քրդական միու-
թիւն», «Քրդեր», «Աղթամարայ վանքը»,
«Մի քանի գծեր Խրիմեանի կեանքից»,
«Վրաց իշխանագն Սւէքսանդր», «Միրզա-
Մեքում խան», «Ուղեորութիւն Պարսկաս-
տանում», «Թիֆլիսից մինչև Ագուլիս»,
«Մարդը գոյութեան կռուի մէջ», «Խնչ կապ
կայ մեր և թուրքաց հայերի մէջ», «Քանդը-
ված օջախ», «Քնար մշեցոյ», «Գաղտնիք
Ղարաբաղի», «Թիւրքիայի հայոց վիճակը»,
«Սամուէլ», «Փունջ», «Վէպիկներ և պատ-
կերներ» և ուրիշ անթիւ պուբլիցիստական
յօդուածներ զանազան թերթերում: Բաֆ-
ֆին, ինչպէս ասում են, ունի և անտիպ
գրվածքներ, որոնք նրա կենդանութեան
Ժամանակ չը տպւեցան:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0377678

29774

71. 373

ԳԻՆՆ Է 10 ԿՈՂԵԿ

Իմ հեղինակած և թարգմանած գրքերից, որոնց մեծ մասը սպառվել է, կան և ծախվում են միայն հետևեալները:

1. «Գաղտնի հիւանդութիւնների բժշկարան» (կանանց և տղամարդկանց վէներական ու ծածուկ ցաւեր), նկարներով, խորհուրդներով և բէյցէպտներով. գինը 50 կոպ.

2. «Տրիպէր (Սուսունակ) և նրա բժշկութիւնը», նկարներով, խորհուրդներով. գինը 20 կոպ.

3. «Կնիկարմատի շալվարը», նոր վօդովիլ չափահասների համար. գինը 20 կոպ.

4. «Միկնոյն դադաղում», պատմվածք հայ-թուրքական կռիւներից. սպանված դիակոյտերի նկարներով. գինը 7 կոպ.

5. «Սօնայի նշանդրէքը» յայտնի ծիծաղաշարի վօդովիլը. գինը 15 կոպ.

6. «Մշտական զօրք և մեկիցիա», Պիմէնովի գինը 5 կոպ.

Ուղարկում եմ բոլոր գրքերը միասին (հատ-հատ ուզողները գիմեն գրավաճառներին) դա-կազնօյ բանդէօրով: Պահանջողները անպայման առաջուց պէտք է ուղարկեն գրքերի արժէքը պոստի մարկաներով և 17 կոպ. մարկայ էլ ճանապարհա-ծախսի համար:

Հասցէ՝ Тифлисъ, Медич. фельдшеру Артемію Есаианцу, Семеновская ул. № 9. Գումարով պահանջողներին գեղջ:

891.99.092 ՐԿՔԻԻ

Ե - 58